لله المشرق والمغرب

پیام مشرق

در جواب دیوان شاعر المانوی گوئٹے

اقبال

پیشکش

بحضور اعلیٰ حضرت امیر امان اللہ خان
فرمان روائے دولتِ مستقلۂ افغانستان

خلد اللہ ملکہ و اجلالہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اے امیرِ کامگار اے شہریار — نوجوان و مثلِ پیران پختہ کار

چشمِ تو از پردگیہا محرم است — دل میانِ سینہ ات جامِ جم است

عزمِ تو پایندہ چوں کہسارِ تو — حزمِ تو آساں کند دشوارِ تو

ہمتِ تو چوں خیالِ من بلند — ملتِ صد پارہ را شیرازہ بند

هدیه از شاهنشهان داری بسے　　لعل و یاقوتِ گران داری بسے

اے امیر، ابنِ امیر، ابنِ امیر

هدیهٔ از بینوائے هم پذیر!

تا مرا رمزِ حیات آموختند　　آتشے در سینه ام افروختند

یک نوائے سینه تاب آورده ام　　عشق را عهدِ شباب آورده ام

پیرِ مغرب شاعرِ المانوی (۱)　　آن قتیلِ شیوه هائے پهلوی

بست نقشِ شاهدانِ شوخ و شنگ　　داد مشرق را سلامے از فرنگ

در جوابش گفته ام پیغامِ شرق　　ماه تابے ریختم بر شامِ شرق

تا شناسائے خودم خود بین نیم　　با تو گویم او که بود و من کیم

او ز افرنگی جوانان مثلِ برق　　شعلهٔ من از دمِ پیرانِ شرق

او چمن زادے چمن پروردهٔ　　من دمیدم از زمینِ مردهٔ

او چو بلبل در چمن فردوسِ گوش　　من بصحرا چون جرس گرمِ خروش

(۱) شاعرِ المانوی ـ گوئٹے

هر دو دانائے ضمیرِ کائنات — هر دو پیغامِ حیات اندر ممات

هر دو خنجر صبح خند، آئینه فام — او برهنه من هنوز اندر نیام

هر دو گوهر ارجمند و تابدار — زادهٔ دریائے ناپیدا کنار

او ز شوخی در تهِ قلزم تپید — تا گریبانِ صدف را بردرید

من بآغوشِ صدف تابم هنوز — در ضمیرِ بحر نایابم هنوز

آشنائے من ز من بیگانه رفت — از خمستانم تهی پیمانه رفت

من شکوهِ خسروی او را دهم — تختِ کسریٰ زیرِ پائے او نهم

او حدیثِ دلبری خواهد ز من — رنگ و آبِ شاعری خواهد ز من

کم نظر بیتابیِ جانم ندید — آشکارم دید و پنهانم ندید

فطرتِ من عشق را در بر گرفت — صحبتِ خاشاک و آتش در گرفت

حق رموزِ ملک و دیں بر من کشود — نقشِ غیر از پردهٔ چشمم ربود

برگِ گل رنگیں ز مضمونِ من است — مصرعِ من قطرهٔ خونِ من است

تا نہ پنداری سخن دیوانگیست | در کمالِ این جنون فرزانگیست
از ہنر سرمایہ دارم کردہ اند | در دیارِ ہند خوارم کردہ اند
لالہ و گل از نوایم بے نصیب | طائرم در گلستانِ خود غریب!

بسکہ گردوں سفلہ و دوں پرور است
وائے بر مردے کہ صاحب جوہر است

دیدۂ اے خسروِ کیواں جناب | آفتابِ ما توارت بالحجاب
ابطحی در دشتِ خویش از راہ رفت | از دمِ او سوزِ الا اللہ رفت
مصریاں افتادہ در گردابِ نیل | سست رگ تورانیانِ ژندہ پیل
آلِ عثماں در شکنجِ روزگار | مشرق و مغرب ز خونش لالہ زار
عشق را آئینِ سلمانی نماند | خاکِ ایراں ماند و ایرانی نماند
سوز و سازِ زندگی رفت از گلش | آں کہن آتش فسرد اندر دلش
مسلمِ ہندی شکم را بندۂ | خود فروشے دل ز دیں برکندۂ

در مسلمان شانِ محبوبی نماند
خالدؓ و فاروقؓ و ایوبی نماند

ای ترا فطرت ضمیرِ پاک داد
از غمِ دیں سینهٔ صد چاک داد

تازه کن آئینِ صدیقؓ و عمرؓ
چوں صبا بر لالهٔ صحرا گذر

ملّتِ آوارهٔ کوه و دمن
در رگِ او خونِ شیراں موجزن

زیرک و روئیں تن و روشن جبیں
چشمِ او چوں جرّه بازاں تیزبیں

قسمتِ خود از جہاں نایافته
کوکبِ تقدیرِ او ناتافته

در قہستاں خلوتے ورزیدهٔ
رستخیزِ زندگی نادیدهٔ

جانِ تو بر محنتِ پیہم صبور
کوش در تہذیبِ افغانِ غیور

تا ز صدیقانِ ایں امّت شوی
بہرِ دیں سرمایهٔ قوّت شوی

زندگی جہد است و استحقاق نیست
جز بعلمِ انفس و آفاق نیست

گفت حکمت را خدا خیرِ کثیر | ہر کجا ایں خیر را بینی بگیر
سیّدِ کل، صاحبِ ام الکتاب | پردگیہا بر ضمیرش بے حجاب
گرچہ عینِ ذات را بے پردہ دید | رَبِّ زِدْنِی از زبانِ او چکید
علم اشیا علم الاسماستے | ہم عصا و ہم یدِ بیضاستے
علم اشیا داد مغرب را فروغ | حکمتِ او ماست می بندد ز دوغ
جانِ ما را لذتِ احساس نیست | خاکِ رہ جز ریزۂ الماس نیست
علم و دولت نظمِ کارِ ملت است | علم و دولت اعتبارِ ملت است
آں یکے از سینۂ احرار گیر | واں دگر از سینۂ کہسار گیر
دشنہ زن در پیکرِ ایں کائنات | در شکم دارد گہر چوں سومنات

لعلِ ناب اندر بدخشانِ تو ہست
برقِ سینا در قہستانِ تو ہست

کشورِ محکم اساسے بایدت | دیدۂ مردم شناسے بایدت

اے بسا آدم کہ ابلیسی کند   اے بسا شیطاں کہ ادریسی کند

رنگ او نیرنگ بود او نمود   اندرون او چو داغ لالہ دود

پاکباز و کعبتین او دغل   ریمن و غدر و نفاق اندر عمل

درنگر اے خسرو صاحب نظر   نیست ہر سنگے کہ می تابد گہر

مرشد رومی حکیم پاک زاد   سر مرگ و زندگی برما کشاد

"ہر ہلاک امت پیشیں کہ بود

زانکہ بر جندل[۱] گماں بردند عود" (رومی)

سروری در دین ما خدمت گری است   عدل فاروقی و فقر حیدری است

در ہجوم کارہائے ملک و دیں   با دل خود یک نفس خلوت گزیں

ہر کہ یک دم در کمین خود نشست   ہیچ نخچیر از کمند او نجست

در قبائے خسروی درویش زی   دیدہ بیدار و خدا اندیش زی

قاید ملت شہنشاہ مراد   تیغ او را برق و تندر خانہ زاد

۱۔ جندل - پتھر

هم فقیرے هم شهِ گردون فرے — اردشیرے با روانِ بوذرے

غرق بودش در زره بالا و دوش — در میانِ سینه دل موئینه پوش

آن مسلمانان که میری کرده اند — در شهنشاهی فقیری کرده اند

در امارت فقر را افزوده اند — مثلِ سلمانؓ در مدائن بوده اند

حکمرانے بود و سامانے نداشت — دستِ او جز تیغ و قرآنے نداشت

هر که عشقِ مصطفےؐ سامانِ اوست — بحر و بر در گوشهٔ دامانِ اوست

سوزِ صدیقؓ و علیؓ از حق طلب — ذرهٔ عشقِ نبیؐ از حق طلب

زانکه ملت را حیات از عشقِ اوست — برگ و سازِ کائنات از عشقِ اوست

جلوهٔ بے پردهٔ او وانمود — جوهرِ پنهاں که بود اندر وجود

روح را جز عشقِ او آرام نیست — عشقِ او روزیست کو را شام نیست

خیز و اندر گردش آور جامِ عشق
در قهستان تازه کن پیغامِ عشق

اقبال

لالۂ طور

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

لالۂ طور

(۱)

شہید ناز او بزم وجود است
نیاز اندر نہاد ہست و بود است
نمی بینی کہ از مہر فلک تاب
بہ سیمای سحر داغ سجود است

(۲)

دل من روشن از سوز درون است
جهان بین چشم من از اشک خون است
ز رمز زندگی بیگانه تر باد
کسی کو عشق را گوید جنون است

(۳)

بباغان باد فروردین دهد عشق
براغان غنچه چون پروین دهد عشق
شعاع مهر او قلزم شگاف است
بماهی دیده ره بین دهد عشق

(۴)

عقابان را بہای کم نہد عشق
تذروان را ابا بازان دہد عشق
نگہ دار دل ما نہ چنیں را
سکینے بیش از بیش دہد عشق

(۵)

بہ برگ لالہ رنگ آمیزی عشق
بجان ما بلا انگیزی عشق
اگر ایں خاکداں را وا شگافی
درونش بنگری خونریزی عشق

(۸)

جهان مشت گل و دل حاصل اوست
همین یک قطره خون مشکل اوست
نگاه ما دو بین افتاد ورنه
جهان هر کسی اندر دل اوست

(۹)

سحر می گفت بلبل باغبان را
درین گل جز نهال غم نگیرد
به پیری می رسد خار بیابان
ولی گل چون جوان گردد بمیرد

(۳۲)

مسلمانان مرا حرفی است در دل
که روشن تر ز جان جبرئیل است
نهانش دارم از آزر نهادان
که این سری ز اسرار خلیل است

(۳۳)

به پیش ما سپاهی ای اولی الامر
ز ترس کلاهی ای اولی الامر
دمادم آرزوها آفرینی
که کالای نداری ای اولی الامر

(۳۴)

من از بود و نبود خود خموشم
اگر گویم که هستم خود پرستم
ولیکن این نوای ساده از کیست
کسی در سینه می گوید که هستم

(۳۵)

ز من با شاعر رنگین بیان گوی
چه سود از سوز اگر چون لاله سوزی
نه خود را می گدازی ز آتش خویش
نه شام دردمندی بر فروزی

(۵۵)

تو ای شیخ حرم شاید ندانی
جهان عشق را هم محشری هست
گناه و نامه و میزان ندارد
نه او را مسلمی نه کافری هست

(۵۶)

ز خوب و زشت تو نا آشنایم
عیارش کرده‌ام سود و زیان را
درین محفل ز من تنهاتری نیست
بچشم دیگری بینم جهان را

(۴۲)

بیاد گرو کیش تو وزاری من
سلطان زاده جهان بنی پیت سن

---

(۴۳)

نعمت خیر ز ترک وشتاب
حسین زاده بیاد ساحر است

(۹۶)

دل بیباک را ضرغام رنگ ست
دل ترسنده را آهو پلنگ ست
اگر بیم نداری بحر صحراست
اگر ترسی بهر جوئی نهنگ ست

ضرغام ـ شیر
رنگ ـ گوسفند

---

(۹۷)

ندانم باده ام یا ساغرم من
گهر در یتیمم یا گهرم من
چنان بینم چو بر دل دیده بندم
که جامم دیگر است و دیگرم من

(١٠٠٦)

میان آب و گل خلوت گزیدم
ز افلاطون و فارابی بریدم
نکردم از کسی دریوزهٔ چشم
جهان را جز بچشم خود ندیدم

(١٠٠٧)

ز آغاز خودی کس را خبر نیست
خودی در حلقهٔ شام و سحر نیست
ز خضر این نکتهٔ نادر شنیدم
که بحر از موج خود دیرینه تر نیست

(۱۰۸)

دل از تجلیات از غنچه دریاب
حقیقت در حجابش بیحجاب است
نگاه بر سر تیره می دوید لیکن
نگه پیش شعاع آفتاب است

---

(۱۰۹)

دود از دم تیر داغ داغ است
گل از صباست و روشن از داغ است
بیکس در جهان از آینه پشت است
سر در دل از داغ او چراغ است

(۱۱۴)
(۱۱۵)
جهان یک نغمه زار آرزوئی
بم و زیرش ز تار آرزوئی
بچشم ما هر چه هست بود و باشد
دمی از روزگار آرزوئی

(۱۳۸)
زمن گو صوفیان با صفا را
خدا جویان معنی آشنا را
غلام همت آن خود پرستم
که از نور خودی بیند خدا را
(۱۳۹)
چه پرسی این چمن نادیده بگذر
چو بو در غنچه پیچیده بگذر
ترا حق دیدهٔ روشن تری داد
خرد بیدار و دل خوابیده بگذر

(۱۲۰)

عجم از نغمه‌ام مستی جوان گشت
ز سودایم متاع او گران گشت
حجازی بود و ره گم کرده در دشت
به آواز درایم کاروان گشت

~~~~~~~~

(۱۲۱)

عجم از نغمه‌ام آتش بجان است
صدای من درای کاروان است
حدی را تیزتر خوانم چو عرفی[۱]
که ره خوابیده و محمل گران است

[۱] نوا را تلخ‌تر می‌زن چو ذوق نغمه کم یابی
حدی را تیزتر میخوان چو محمل را گران بینی (عرفی)
~~~~~~~~

(۱۲۸)
(۱۲۹)

(١٥٠)

قابت بینکانی بیکتا

چہرہ ال اثبات زینتا بیکتا

پرپیرا آزاد و شاپنی بیابود

پاپس ادرہ و نشاکتا

(١٥١)

میان الاحد گل جنت ساکت

بنج نغمہ نداں ریسن سپت

سرانا ندالی سپتت

نصیب اثبات ابن لبت

لہ گل دورو۔ ایک قسم کا پھول جو اندر سے سرخ اور باہر سے زرد ہوتا ہے۔

(۱۵۴)

مرا ذوقِ سخن خون در جگر کرد
غبارِ راه را مشتِ شرر کرد
بگفتارِ محبت لب گشودم
بیانِ این راز را پوشیده تر کرد

(۱۵۵)

بپرس از من که عقلِ ذوفنون کرد
دلِ خود کام را از عشق خون کرد
ز جبریلِ فلک پیما چه پرسی
نگه گشته دامان با جنون کرد

افکار

بسم اللہ الرحمن الرحیم

افکار

گُلِ نخستین

ہنوز ہم نفسے در چمن نمی بینم ‏— بہار می رسد و من گُلِ نخستینم

بہ آبجو نگرم خویش را نظارہ کنم ‏— بایں بہانہ مگر روئے دگرے بینم

بخامۂ کہ خطِ زندگی رقم زدہ است ‏— نوشتہ اند پیامے بہ برگِ رنگینم

دلم بہ دوش و نگاہم بہ عبرتِ امروز ‏— شہیدِ جلوۂ فردا و تازہ آئینم

ز تیرہ خاک دمیدم قبائے گل بستم
وگرنہ اخترِ واماندۂ ز پروینم

دعا

اے کہ از خمخانۂ فطرت بجامم ریختی
ز آتش صہبائے من بگداز مینائے مرا

عشق را سرمایہ ساز از گرمیِ فریادِ من
شعلۂ بیباک گردان خاکِ سینائے مرا

چوں بمیرم از غبارِ من چراغِ لالہ ساز
تازہ کن داغِ مرا، سوزاں بصحرائے مرا

ہلالِ عید

نتواں ز چشمِ شوق رمید اے ہلالِ عید
از صد نگہ براہِ تو دامے نہادہ اند

بر خود نظر کشا ز تہی دامنی مرنج
در سینۂ تو ماہِ تمامے نہادہ اند

تسخیرِ فطرت

(۱) میلادِ آدم

نعرہ زد عشق کہ خونیں جگرے پیدا شد
حسن لرزید کہ صاحب نظرے پیدا شد

خبرے رفت ز گردوں بہ شبستانِ ازل
حذر اے پردگیاں پردہ درے پیدا شد

آرزو بیخبر از خویش بآغوشِ حیات
چشم وا کرد و جہانِ دگرے پیدا شد

فطرت آشفت کہ از خاکِ جہانِ مجبور
خودگرے، خودشکنے، خودنگرے پیدا شد

زندگی گفت کہ در خاک تپیدم ہمہ عمر
تا ازیں گنبدِ دیرینہ درے پیدا شد

(۲) انکارِ ابلیس

نوریِ نادان نیم، سجدہ بآدم برم!
او بہ نہاد است خاک، من بہ نژاد آذرم!

می تپد از سوزِ من خونِ رگِ کائنات
من بہ دوِ صرصرم، من بہ غوِ تندرم

رابطۂ سالمات، ضابطۂ امّہات — سوزم و سازے دہم، آتشِ میناگرم

ساختۂ خویش را، در شکنم ریز ریز — تا ز غبارِ کہن، پیکرِ نو آورم

از زَوِ من موجۂ چرخِ سکون ناپذیر (۱) — نقش گرِ روزگار، تاب و تبِ جوہرم

پیکرِ انجم ز تو، گردشِ انجم ز من — جاں بجہاں اندرم، زندگیِ مضمرم

تو بہ بدن جاں دہی، شور بجاں من دہم — تو بہ سکوں رہ زنی، من بہ تپش رہبرم

من ز تنک مایگاں گدیہ نکردم سجود — قاہرِ بے دوزخم، داورِ بے محشرم

آدمِ خاکی نہاد، دوں نظر و کم سواد
زاد در آغوشِ تو پیر شود در برم

(۳) اغوائے آدم

زندگیِ سوز و ساز، بہ ز سکونِ دوام — فاختہ شاہیں شود، از تپشِ زیرِ دام

ہیچ نیاید ز تو غیرِ سجودِ نیاز — خیز چو سروِ بلند، اے بعمل نرم گام

کوثر و تسنیم برد، از تو نشاطِ عمل — گیر ز مینائے تاک بادۂ آئینہ فام

(۱) زَو - دریا

زشت و نکو زادۂ وہمِ خداوندِ تست — لذتِ کردار گیر، گام بنہ جوئے کام

خیز کہ بنمایمت مملکتِ تازۂ — چشمِ جہاں بیں کشا، بہرِ تماشا خرام

قطرۂ بے مایۂ، گوہرِ تابندہ شو — از سرِ گردوں بیفت، گیر بدریا مقام

تیغِ درخشندۂ، جانِ جہانے گسل — جوہرِ خود را نما، آئے برون از نیام

بازوئے شاہیں کشا، خونِ تدروان بریز — مرگ بود باز را، زیستن اندر کنام

تو نہ شناسی ہنوز شوق بمیرد ز وصل

چیست حیاتِ دوام؟ سوختنِ ناتمام

(۴)- آدم از بہشت بیرون آمدہ میگوید

چہ خوش است زندگی را ہمہ سوز و ساز کردن

دلِ کوہ و دشت و صحرا بہ دمے گداز کردن

ز قفس درے کشادن بہ فضائے گلستانے

رہِ آسمان نوردن بہ ستارہ راز کردن

بگدازہائے پنہاں، بہ نیازہائے پیدا
نظرے ادا شناسے بحریم ناز کردن

گہے جز بکی ندیدن بہ ہجوم لالہ زارے
گہے خار نیش زن را ز گُل امتیاز کردن

ہمہ سوزِ ناتمامم، ہمہ دردِ آرزویم
بگماں دہم یقیں را کہ شہیدِ جستجویم

(۵)۔ صبحِ قیامت

(آدم در حضورِ باری)

اے کہ ز خورشیدِ تو کوکبِ جاں مستنیر (۱) — از دِلم افروختی شمعِ جہانِ ضریر
ریخت ہنرہائے من بحرِ بسیکِ نائے آب — تیشۂ من آورد از جگرِ خارہ شیر
زُہرہ گرفتارِ من، ماہ پرستارِ من — عقلِ کلاں کارِ من بہرِ جہاں دار و گیر
من بہ زمیں در شدم من بفلاک بر شدم — بستۂ جادوئے من ذرہ و مہرِ منیر

(۱) ضریر۔ نابینا

گرچه فسونش مرا برد ز راہِ صواب — از غلطم درگذر عذرِ گنہم پذیر

رام نگردد جہان تا نہ فسونش خوریم — جز بکمندِ نیاز ناز نگردد اسیر

تا شود از آہِ گرم این بتِ سنگین گداز — بستنِ زنّار را بود مرا ناگزیر

عقل بدام آورد فطرتِ چالاک را

اہرمنِ شعلہ زاد سجدہ کند خاک را

بوئے گل

حورے بکنجِ گلشنِ جنّت تپید و گفت — ما را کسے ز آنسوئے گردوں خبر نداد

ناید بفہمِ من سحر و شام و روز و شب — عقلم ربود این کہ بگویند مرد و زاد

گردید موجِ نکہتے و از شاخِ گل دمید — پا اینچنین بعالمِ فردا و دی نہاد

وا کرد چشم و غنچہ شد و خندہ زد دمے — گل گشت و برگ برگ شد و بر زمین فتاد

زندانیے کہ بند ز پایش کشادہ اند
آہے گذاشت است کہ بو نام دادہ اند

نوائے وقت

خورشید بہ دامانم، انجم بہ گریبانم
در من نگری ہیچم، در خود نگری جانم

در شہر و بیابانم، در کاخ و شبستانم
من دردم و درمانم، من عیشِ فراوانم

من تیغِ جہاں سوزم، من چشمۂ حیوانم

چنگیزی و تیموری، مشتے ز غبارِ من
ہنگامۂ افرنگی، یک جستہ شرارِ من

انسان و جہانِ او، از نقش و نگارِ من
خونِ جگرِ مرداں، سامانِ بہارِ من

من آتشِ سوزانم، من روضۂ رضوانم

آسودہ و سیّارم، ایں طرفہ تماشا بیں
در بادۂ امروزم، کیفیّتِ فردا بیں

پنہاں بہ ضمیرِ من، صد عالمِ رعنا بیں — صد کوکبِ غلطاں بیں، صد گنبدِ خضرا بیں

من کسوتِ انسانم، پیراہنِ یزدانم

تقدیر فسونِ من، تدبیر فسونِ تو — تو عاشقِ لیلائے، من دشتِ جنونِ تو

چوں روحِ رواں پاکم، از چند و چگونِ تو — تو رازِ درونِ من، من رازِ درونِ تو

از جانِ تو پیدایم، در جانِ تو پنہانم

من رہرو و تو منزل، من مزرع و تو حاصل — تو سازِ صد آہنگے، تو گرمیِ ایں محفل

آوارۂ آب و گل، دریاب مقامِ دل — گنجیدہ بہ جامے بیں، ایں قلزمِ بے ساحل

از موجِ بلندِ تو، سر بر زدہ طوفانم

فصلِ بہار

(۱)

خیز کہ در کوہ و دشت، خیمہ زد ابرِ بہار
مستِ ترنّم ہزار
طوطی و درّاج و سار
بر طرفِ جوئبار
کشتِ گل و لالہ زار
چشم تماشا بیار
خیز کہ در کوہ و دشت، خیمہ زد ابرِ بہار

(۲)

خیز کہ در باغ و راغ، قافلۂ گل رسید

بادِ بہاراں وزید

مرغ نوا آفرید

لالہ گریباں درید

حسن گلِ تازہ چید

عشق غمِ نو خرید

خیز کہ در باغ و راغ، قافلۂ گل رسید

(۴۳)

بلبلگاں در صفیر، صلصلگاں در خروش

خونِ چمن گرم جوش

اے کہ نشینی خموش

در شکن آئینِ ہوش

بادۂ معنی بنوش

نغمہ سرا، گل بپوش
بلبلگاں در صفیر، صلصلگاں در خروش

(۴)

حجرہ نشینی گذار، گوشۂ صحرا گزیں
برلبِ جوئے نشیں
آبِ رواں را بہ بیں
نرگسِ ناز آفریں
لختِ دلِ فرودیں
بوسہ زنش بر جبیں
حجرہ نشینی گذار، گوشۂ صحرا گزیں

(۵)

دیدۂ معنی کشا، اے زعیاں بے خبر

لالہ کمر در کمر

نیمۂ آتش بہ بر

می چکدش بر جگر

شبنمِ اشکِ سحر

در شفق انجم نگر

دیدۂ معنی گشا، اے ز عیاں بے خبر

(۶)

خاکِ چمن وانمود، رازِ دلِ کائنات

بود و نبودِ صفات

جلوہ گریہائے ذات

آنچہ تو دانی حیات

آنچہ تو خوانی ممات

ہیچ ندارد ثبات
خاکِ چمن وانمود، رازِ دلِ کائنات

حیاتِ جاوید

گماں مبر کہ بپایاں رسید کارِ مغاں
ہزار بادۂ ناخوردہ در رگِ تاک است

چمن خوش است ولیکن چو غنچہ نتواں زیست
قبائے زندگیش از دمِ صبا چاک است

اگر ز رمزِ حیات آگہی مجوے و مگیر
دلے کہ از خلشِ خارِ آرزو پاک است

بخود خزیدہ و محکم چو کوہساراں زی
چو خس مزی کہ ہوا تیز و شعلہ بیباک است

افکارِ انجم

(۱)

شنیدم کوکبے با کوکبے گفت　　کہ در بحریم و پیدا ساحلے نیست
سفر اندر سرشتِ ما نہادند　　ولے ایں کاروان را منزلے نیست

(۲)

اگر انجم ہماں استے کہ بود است　　ازیں دیرینہ تابیہا چہ سود است
گرفتارِ کمندِ روزگاریم　　خوشا آنکس کہ محرومِ وجود است

(۳)

کس ایں بارِ گراں را بر نتابد　　زبودِ ما نبودِ جاوداں بہ
فضائے نیلگونم خوش نیاید　　زاوجش پستیِ آں خاکداں بہ

(۴)

خنک انساں کہ جانش بیقرار است — سوارِ راہوارِ روزگار است

قبائے زندگی بر قامتش راست — کہ او نو آفرین و تازہ کار است

زندگی

شبے زار نالید ابرِ بہار — کہ این زندگی گریۂ پیہم است

درخشید برقِ سبک سیر و گفت — خطا کردۂ، خندۂ یکدم است

ندانم بہ گلشن کہ برد این خبر

سخنہا میانِ گل و شبنم است

محاورہ علم و عشق

علم

نگاہم رازدارِ ہفت و چار است   گرفتارِ کمندم روزگار است

جہاں بینم بایں سو باز کردند (۱)   مرا با آنسوئے گردوں چہ کار است

چکد صد نغمہ از سازے کہ دارم

ببازار افگنم رازے کہ دارم

عشق

ز افسونِ تو دریا شعلہ زار است   ہوا آتش گداز و زہر دار است

چو با من یار بودی، نور بودی   بریدی از من و نورِ تو نار است

بخلوت خانۂ لاہوت زادی

ولیکن در نخِ شیطاں فتادی (۲)

(۱) جہاں بیں: چشم ۔ (۲) نخ : ریسمان

بیا ایں خاکداں را گلستاں ساز
جہانِ پیر را دیگر جواں ساز
بیا یک ذرّہ از دردِ دلم گیر
تہِ گردوں بہشتِ جاوداں ساز

ز روزِ آفرینش ہمدم استیم
ہماں یک نغمہ را زیر و بم استیم

شبنم

گفتند فرود آئے ز اوجِ مہ و پرویز
بر خود زن و با بحرِ پر آشوب بیامیز
با موج درآویز
نقشِ دگر انگیز
تابندہ گہر خیز

من عیشِ ہم آغوشیِ دریا نہ خریدم
آں بادہ کہ از خویش رباید نچشیدم
از خود نہ رمیدم
ز آفاق بریدم
بر لالہ چکیدم

لالہ

آں شعلہ ام کہ صبحِ ازل در کنارِ عشق
پیش از نمودِ بلبل و پروانہ می تپید

افزوں ترم ز مہر و بہر ذرّہ تن زنم
گردوں شرارِ خویش ز تابِ من آفرید

در سینۂ چمن چو نفس کردم آشیاں
یک شاخِ نازک از تہِ خاکم چو نم کشید

سوزم ربود و گفت یکے در برم بایست
لیکن دلِ ستم زدۂ من نیارمید

در تنگنائے شاخ بسے پیچ و تاب خورد | تا جوہرم بہ جلوہ گہِ رنگ و بو رسید
شبنم براہِ من گہرِ آبدار ریخت | خندید صبح و بادِ صبا گردِ من وزید
بلبل ز گل شنید کہ سوزم ربودہ اند | نالید و گفت جامۂ ہستی گران خرید!

واکردہ سینہ منتِ خورشید می کشم
آیا بود کہ باز برانگیزد آتشم

حکمت و شعر

بوعلی اندر غبارِ ناقہ گم | دستِ رومی پردۂ محمل گرفت
ایں فروتر رفت و تا گوہر رسید | آں بگردابے چو خس منزل گرفت

حق اگر سوزے ندارد حکمت است
شعر میگردد چو سوز از دل گرفت

محاوره مابین خدا و انسان

خدا

جهان را ز یک آب و گل آفریدم — تو ایران و تاتار و زنگ آفریدی
من از خاک پولادِ ناب آفریدم — تو شمشیر و تیر و تفنگ آفریدی
تبر آفریدی نهالِ چمن را
قفس ساختی طائرِ نغمہ زن را

انسان

تو شب آفریدی چراغ آفریدم — سفال آفریدی ایاغ آفریدم
بیابان و کہسار و راغ آفریدی — خیابان و گلزار و باغ آفریدم
من آنم کہ از سنگ آئینہ سازم
من آنم کہ از زہر نوشینہ سازم

ساقی نامہ

(در نشاط باغ کشمیر نوشتہ شد)

خوشا روزگارے، خوشا نوبہارے — نجومِ پرن رُست از مرغزارے

زمیں از بہاراں چو بالِ تذروے — ز فوّارہ الماس بار آبشارے

نہ پیچد نگہ جز کہ در لالہ و گل — نہ غلطد ہوا جز کہ بر سبزہ زارے

لبِ جو خود آرائی غنچہ دیدی؟ — چہ زیبا نگارے، چہ آئینہ دارے

چہ شیریں نوائے چہ دلکش صدائے — کہ می آید از خلوتِ شاخسارے

بہ تن جاں، بہ جاں آرزو زندہ گردد — ز آوائے سارے، ز بانگِ ہزارے

نواہائے مرغِ بلند آشیانے — درآمیخت با نغمۂ جوئبارے

تو گوئی کہ یزداں بہشتِ بریں را — نہاد است در دامنِ کوہسارے

کہ تا رحمتش آدمی زادگاں را — رہا سازد از محنتِ انتظارے

چہ خواہم دریں گلستاں گر نہ خواہم | شرابے، کتابے، ربابے، نگارے
سرت گردم اے ساقیِ ماہ سیما | بیار از نیاگانِ ما یادگارے
بہ ساغر فرو ریز آبے کہ جاں را | فروزد چو نورے، بسوزد چو نارے
شقایق بروید ز خاکِ نژندم | بہشتے فروچیں بمشتِ غبارے
نہ بینی کہ از کاشغر تا بہ کاشاں | ہماں یک نوا بالد از ہر دیارے
ز چشمِ امم ریخت آں اشک نابے | کہ تا ثیرِ او گل دماند ز خارے
کشیری کہ با بندگی خو گرفتہ (۱) | بُتے می تراشد ز سنگِ مزارے
ضمیرش تہی از خیالِ بلندے | خودی ناشناسے ز خود شرمسارے
بریشم قبا خواجہ از محنتِ او | نصیبِ تنش جامۂ تار تارے
نہ در دیدۂ او فروغِ نگاہے | نہ در سینۂ او دلِ بیقرارے

ازاں مے فشاں قطرہ بر کشیری
کہ خاکسترش آفریند شرارے

(۱) اہلِ خطہ کشمیر کو کشیر بھی کہتے ہیں۔

شاہین و ماہی

ماہی بچۂ شوخ به شاہین بچہ گفت
این سلسلۂ موج کہ بینی ہمہ دریاست

دارائے نہنگانِ خروشندہ تر از میغ
در سینۂ او دیدہ و نادیدہ بلاہاست

با سیلِ گران سنگ و زمین گیر و سبک خیز
با گوہرِ تابندہ و با لؤلوئے لالاست

بیرون نتوان رفت ز سیلِ ہمہ گیرش
بالائے سرِ ماست، تہِ پاست، ہمہ جاست

ہر لحظہ جوان است و روان است و دوان است
از گردشِ ایام نہ افزون شد و نے کاست

ماہی بچہ را سوزِ سخن چہرہ برافروخت
شاہین بچہ خندید و ز ساحل بہ ہوا خاست

زد بانگ کہ شاہینم و کارم بہ زمین چیست
صحراست کہ دریاست تہِ بال و پرِ ماست!

بگذر ز سرِ آب و بہ پہنائے ہوا ساز
این نکتہ نہ بیند مگر آن دیدہ کہ بیناست

اگر خواہی حیات اندر خطر زی

غزالے با غزالے دردِ دل گفت
ازیں پس در حرم گیرم کنامے

بصحرا صید بنداں در کمین اند
بکامِ آہواں صبحے نہ شامے

اماں از فتنۂ صیاد خواہم
دلے ز اندیشہ ہا آزاد خواہم

رفیقش گفت اے یارِ خردمند
اگر خواہی حیات اندر خطر زی

دما دم خویشتن را بر فساں زن
ز تیغِ پاک گوہر تیز تر زی

خطر تاب و تواں را امتحان است
عیارِ ممکناتِ جسم و جان است

هست ایں میکدہ و دعوتِ عام است اینجا

قسمتِ بادہ باندازۂ جام است اینجا

حرفِ آں راز کہ بیگانۂ صوت است ہنوز

از لبِ جام چکیداست و کلام است اینجا

نشہ از حال بگیرند و گذشتند ز قال

نکتۂ فلسفہ دُردِ تہِ جام است اینجا

ما دریں رہ نفسِ دہر بر انداختہ ایم

آفتابِ سحرِ او لبِ بام است اینجا

اے کہ تو پاسِ غلط کردۂ خود می داری

آنچہ پیشِ تو سکون است خرام است اینجا

ما کہ اندر طلب از خانہ بروں تاختہ‌ایم
علم را جاں بدمیدیم و عمل ساختہ‌ایم

زندگی

پرسیدم از بلند نگاہے حیات چیست
گفتا مئے کہ تلخ ترِ او نکو تر است

گفتم کہ کرمک است و ز گِل سر بروں زند
گفتا کہ شعلہ زاد مثالِ سمندر است

گفتم کہ شر بفطرتِ خامش نہادہ اند
گفتا کہ خیرِ او نشناسی ہمیں شر است

گفتم کہ شوقِ سیر نبردش بہ منزلے
گفتا کہ منزلش بہ ہمیں شوق مضمر است

گفتم کہ خاکی است و بخاکش ہمی دہند
گفتا چو دانہ خاک شگافد گُلِ تر است

حکایت

شنیدم کہ در پارس مردِ گزیں — ادا فہم، رمز آشنا، نکتہ بیں

بسے سختی از جانکنی دید و مُرد — بر آشفت و جاں شکوہ لبریز بُرد

بنالش در آمد بہ یزدانِ پاک — کہ دارم دلے از اجل چاک چاک

کمالے ندارد بایں یک فنی — نداند فنِ تازۂ جانکنی

برد جان و ناپختہ در کارِ مرگ — جہاں نو شد و او ہماں کہنہ برگ

فرستا ایں کہن ابلہ را در فرنگ — کہ گیرد فنِ کشتنِ بے درنگ

فرنگ آفریند ہنرہا شگرف — برانگیزد از قطرۂ بحرِ ژرف

کشد گردِ اندیشہ پرکارِ مرگ — ہمہ حکمتِ او پرستارِ مرگ

رود چوں نہنگ آبدوزش بہ یم — ز طیّارۂ او ہوا خوردہ بم (۱)

نہ بینی کہ چشمِ جہاں بینِ ہور (۲) — ہمی گردد از غازِ او روز کور (۳)

(۱) بم - طمانچہ ۞ (۲) ہور - سورج ۞ (۳) غاز - گیس ۞

تفنگش بکشتن چناں تیز دست ‏ ‏ ‏ ‏ که افرشتهٔ مرگ را دم گسست

به طرزِ نوی برکشد جاں ز تن ‏ ‏ ‏ ‏ که خود را بخود زنده داند بدن

خورد گر ادب پیکِ مرگ از فرنگ

به تاراجِ جانها شود تیز چنگ

الملکُ للّٰہ

طارق چو بر کنارهٔ اندلس سفینه سوخت ‏ ‏ ‏ ‏ گفتند کارِ تو به نگاهِ خرد خطاست

دوریم از سوادِ وطن باز چوں رسیم؟ ‏ ‏ ‏ ‏ ترکِ سبب ز روئے شریعت کجا رواست

خندید و دستِ خویش به شمشیر برد و گفت

هر ملک ملکِ ماست که ملکِ خدائے ماست

نامۂ عالمگیرؒ

بیکے از فرزندانش کہ دعائے مرگِ پدر میکرد

ندانی کہ یزدانِ دیرینہ بود
بسے دید و سنجید و بست و کشود

زما سینہ چاکانِ این تیرہ خاک
شنیداست صد نالۂ دردناک

بسے ہمچو شبیر در خون نشست
نہ یک نالہ از سینۂ او گسست

نہ از گریۂ پیرِ کنعاں تپید
نہ از دردِ ایوبؑ آہے کشید

مپندار آں کہنہ نخچیر گیر
بدامِ دعائے تو گردد اسیر

بہشت

کجا ایں روزگارے شیشہ بازے! بہشت ایں گنبدِ گرداں ندارد

ندیدہ دردِ زنداں یوسفِ او زلیخایش دلِ نالاں ندارد

خلیلِ او حریفِ آتشے نیست کلیمش یک شرر در جاں ندارد

بہ صرصر در نیفتد زورقِ او خطر از لطمۂ طوفاں ندارد

یقیں را در کمیں بوک و مگر نیست وصال اندیشۂ ہجراں ندارد

کجا آں لذتِ عقلِ غلط سیر اگر منزل رہِ پیچاں ندارد

مزی اندر جہانے کور ذوقے

کہ یزداں دارد و شیطاں ندارد

کشمیر

رخت به کاشمر گشا کوه و تل و دمن نگر
سبزه جهاں جهاں ببیں لاله چمن چمن نگر

بادِ بهار موج موج مرغِ بهار فوج فوج
صلصل و سار زوج زوج بر سرِ نارون نگر

تا نه فتد به زینتش چشمِ سپهرِ فتنه باز
بسته بچهرهٔ زمیں برقعِ نسترن نگر

لاله ز خاک بردمید موج بآبجو تپید
خاک شرر شرر ببیں آب شکن شکن نگر

زخمه به تارِ ساز زن باده به ساتگیں بریز
قافلهٔ بهار را انجمن انجمن نگر

دخترکے برہمنے لالہ رُخے سمن برے
چشم بروئے او کشا باز بخویشتن نگر

عشق

عقلے کہ جہان سوزد، یک جلوۂ بیباکش
از عشق بیاموزد آئینِ جہانتابی

عشق است کہ در جانت ہر کیفیت انگیزد
از تاب و تبِ رومی تا حیرتِ فارابی

این حرفِ نشاط آور می گویم و می رقصم
از عشق دل آساید با این ہمہ بیتابی

ہر معنیٔ پیچیدہ در حرف نمی گنجد
یک لحظہ بدل در شو، شاید کہ تو دریابی

بندگی

دوش در میکده ترسابچهٔ باده فروش
گفت از من سخنے دار چو آویزه بگوش

مشربِ باده گسارانِ کهن این بود است
که تو از میکده خیزی همه مستی همه هوش

من نگویم که فروبند لب از نکتهٔ شوق
ادب از دست مده باده باندازه بنوش

گردِ راهیم ولے ذوقِ طلب جوهرِ ماست
بندگی با همه جبروتِ خدائی مفروش

غلامی

آدم از بے بصری بندگیِ آدم کرد
گوهرے داشت ولے نذرِ قباد و جم کرد

یعنی از خوئے غلامی ز سگاں خوار تر است
من ندیدم که سگے پیشِ سگے سر خم کرد

چیستانِ شمشیر

آں سخت کوش چیست کہ گیرد ز سنگ آب　　محتاجِ خضر مثلِ سکندر نمی شود
مثلِ نگاہِ دیدۂ نمناک پاک رو　　در جوئے آب دامنِ او تر نمی شود

مضمونِ او بہ مصرعۂ برجستۂ تمام
منّت پذیرِ مصرعِ دیگر نمی شود

جمہوریت

متاعِ معنیِ بیگانہ از دوں فطرتاں جوئی؟　　ز موراں شوخیِ طبعِ سلیمانے نمی آید
گریز از طرزِ جمہوری غلامِ پختہ کارے شو　　کہ از مغزِ دو صد خر فکرِ انسانے نمی آید

بہ مبلغِ اسلام در فرنگستان

زمانہ باز برافروخت آتشِ نمرود | کہ آشکار شود جوہرِ مسلمانی
بیا کہ پردہ ز داغِ جگر براندازیم | کہ آفتاب جہانگیر شد ز عریانی
ہزار نکتہ زدی پیشِ دلبرانِ فرنگ | گداختی صنماں را بہ علمِ بُرہانی
خبر ز شہرِ سُلیمیٰ بدہ حجازی را | شرارِ شوق فشاں در ضمیرِ تورانی
رہِ عراق و خراساں زن اے مقام شناس[۱] | بہ بزمِ عجمیاں تازہ کن غزل خوانی
بسے گذشت کہ در انتظارِ زخمہ وریست | چہ نغمہ ہا کہ نہ خوں شد بہ سازِ افغانی

حدیثِ عشق بہ اہلِ ہوس چہ میگوئی
بچشمِ مور مکش سرمۂ سلیمانی!

---

(۱) عراق و خراسان و مقام اصطلاحاتِ موسیقی ہیں۔

لسان العصر اکبر مرحوم

دریغا کہ رخت از جہاں بست اکبر
حیاتش بحق بود روشن دلیلے

سرِ ذروۂ طورِ معنی کلیمے
بہ بتخانۂ دورِ حاضر خلیلے

گہے گریۂ او چو ابرِ بہارے
گہے خندۂ او چو تیغِ اصیلے

نوائے سحرگاہِ او کارواں را
اذانے درائے پیامِ رحیلے

زو لہا ربایندہ ذلاتِ عزّے
بجانہا کشایندۂ سلسبیلے

دماغش ادب خوردۂ عشق و مستی
دلش پرورش دادۂ جبرئیلے

غنی کشمیری

غنی آں سخنگوئے بلبل صفیر | نوا سنجِ کشمیرِ مینو نظیر
چو اندر سرا بود، در بستہ داشت | چو رفت از سرا تختہ را وا گذاشت
یکے گفتش اے شاعرِ دل رسے | عجب دارد از کارِ تو ہر کسے
بپاسخ چہ خوش گفت مردِ فقیر | فقیر و باقلیمِ معنی امیر
زمن آنچہ دیدند یاراں رواست | دریں خانہ جز من متاعے کجاست
غنی تا نشیند بہ کاشانہ اش | متاعے گرانے ست در خانہ اش

چو آں محفل افروز در خانہ نیست
تہی تر ازیں ہیچ کاشانہ نیست

خطاب بہ مصطفیٰ کمال پاشا ایدہ اللہ

(جولائی سنہ ۱۹۲۲ء)

امّتے بود کہ ما از اثرِ حکمتِ او
واقف از سرِّ نہانخانۂ تقدیر شدیم

اصلِ ما یک شررِ باختہ رنگے بودست
نظرے کرد کہ خورشیدِ جہانگیر شدیم

نکتۂ عشق فرو شُست ز دل پیرِ حرم
در جہاں خوار باندازۂ تقصیر شدیم

بادِ صحراست کہ با فطرتِ ما درسازد
از نفسہائے صبا غنچۂ دلگیر شدیم

آہ ازاں غلغلہ کز گنبدِ افلاک گذشت
نالہ گردید چو پابندِ بم و زیر شدیم

اے بسا صید کہ بے دام بفتراک زدیم
در بغل تیر و کماں کشتۂ نخچیر شدیم

"ہر کجا راہ دہد اسپ بران تازہ کہ ما
بارہا مات دریں عرصہ بتدبیر شدیم" (نظیری)

طیّارہ

سرِ شاخِ گل طائرے یک سحر ہمی گفت با طائرانِ دگر

"خداوند بال آدمی زادہ را زمیں گیر کرد ایں سادہ را"

بدو گفتم "اے مرغکِ باد سنج اگر حرفِ حق با تو گویم مرنج

ز طیّارہ ما بال و پر ساختیم سوئے آسماں رہگذر ساختیم

چہ طیّارہ آں مرغِ گردوں سپر پر او ز بالِ ملک تیز تر

بہ پرواز شاہیں بہ نیرو عقاب بجنبش ز لاہور تا فاریاب

بگردوں خروشندہ و تند جوش میانِ نشیمن چو ماہی خموش

خرد ز آب و گِل جبرئیل آفرید زمیں را بگردوں دلیل آفرید"

چو آں مرغِ زیرک کلامم شنید مرا یک نظر آشنایانہ دید

پرش را بمنقار خارید و گفت کہ من آنچہ گوئی ندارم شگفت

مگر اے نگاہِ تو بر چون و چند　　اسیرِ طلسمِ تو پست و بلند

تو کارِ زمیں را نکو ساختی؟

کہ با آسماں نیز پرداختی؟ (سعدیؒ)

عشق

آں حرفِ دل فروز کہ راز است و راز نیست

من فاش گویمت کہ شنید؟ از کجا شنید؟

دزدید ز آسمان و بہ گل گفت شبنمش

بلبل ز گل شنید و ز بلبل صبا شنید

انساں کہ رخ ز غازۂ تہذیب برفروخت
خاکِ سیاہِ خویش چو آئینہ وا نمود
پوشید پنجہ را تہِ دستانۂ حریر
افسونِ قلم شد و تیغ از کمر کشود
ایں بوالہوس صنم کدۂ صلحِ عام ساخت
رقصید گردِ او بنواہائے چنگ و عود
دیدم چو جنگ پردۂ ناموسِ او درید
جز "یَسفِکُ الدِّمَا" و "خَصِیمٌ مُّبِینٌ" نبود

مئے باقی
(غزلیات)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مئے باقی

بہار تا بہ گلستاں کشید بزمِ سرود
نوائے بلبلِ شوریدہ چشمِ غنچہ کشود

گماں مبر کہ سرشتند در ازل گلِ ما
کہ ما ہنوز خیالیم در ضمیرِ وجود

بہ علم غرّہ مشو کارِ مے کشی دگر است
فقیہِ شہر گریبان و آستیں آلود

بہار برگِ پراگندہ را بہم بربست
نگاہِ ماست کہ بر لالہ رنگ و آب افزود
نظر بخویش فروبستہ را نشاں این است
دگر سخن نہ سراید ز غائب و موجود
شبے بہ میکدہ خوش گفت پیرِ زندہ دلے
بہر زمانہ خلیلؑ است و آتشِ نمرود
چہ نقشہا کہ نہ بستم بہ کارگاہِ حیات
چہ رفتنی کہ نہ رفت و چہ بودنی کہ نہ بود
بہ دیریاں سخنِ نرم گو کہ عشقِ غیور
بنائے بتکدہ افگند در دلِ محمود!

حلقه بستند سرِ تربتِ من نوحه گران
دلبران، زهره وشان، گلبدنان، سیم بران
در چمن قافلهٔ لاله و گل رخت گشود
از کجا آمده اند این همه خونین جگران
ای که در مدرسه جوئی ادب و دانش و ذوق
نخرد باده کس از کارگهِ شیشه گران
خرد افزود مرا درسِ حکیمانِ فرنگ
سینه افروخت مرا صحبتِ صاحب نظران
برکش آن نغمه که سرمایهٔ آب و گلِ تست
ای ز خود رفته تهی شو ز نوای دگران
کس ندانست که من نیز بهائی دارم
آن متاعم که شود دست زدِ بی بصران

می تراشد فکرِ ما ہر دم خداوندے دگر
رَست از یک بند تا افتاد در بندے دگر

بر سرِ بام آ نقاب از چہرہ بیباکانہ کش
نیست در کوئے تو چوں من آرزو مندے دگر

بسکہ غیرت می برم از دیدۂ بینائے خویش
از نگہ بافم بہ رخسارِ تو رو بندے دگر (۱)

یک نگہ، یک خندۂ دزدیدہ، یک تابندہ اشک
بہرِ پیمانِ محبت نیست سوگندے دگر

عشق را نازم کہ از بیتابیِ روزِ فراق
جانِ ما را بست با دردِ تو پیوندے دگر

تا شوی بیباک تر در نالہ اے مرغِ بہار
آتشے گیر از حریمِ سینہ ام چندے دگر

(۱) رو بند = نقاب

چنگِ تیموری شکست آہنگِ تیموری بجاست
سر بروں می آرد از سازِ سمرقندے دگر

رہ مدہ در کعبہ اے پیرِ حرم اقبال را
ہر زماں در آستیں دارد خداوندے دگر

مرا ز دیدۂ بینا شکایتِ دگر است
کہ چوں بجلوہ در آئی حجابِ من نظر است

بہ نوریاں ز زمینِ پا بہ گِل پیامے گوے
حذر ز مشتِ غبارے کہ خویشتن نگر است

نوازنیم و بہ بزمِ بہار می سوزیم
شرر بہ مشتِ پرِ ما ز نالۂ سحر است

مثالِ لاله فتادم بگوشهٔ چمنے
مرا ز تیرِ نگاہے نشانه بر جگر است
به کیشِ زنده دلاں زندگی جفا طلبی است
سفر بکعبه نکردم که راه بے خطر است
هزار انجمن آراستند و برچیدند
دریں سراچه که روشن ز مشعلِ قمر است
ز خاکِ خویش به تعمیرِ آدمے برخیز
که فرصتِ تو بقدرِ تبسمِ شرر است
اگر نه بو الهوسی با تو نکتهٔ گویم
که عشق پخته تر از نالهائے بے اثر است
نوائے من به عجم آتشِ کهن افروخت
عرب ز نغمهٔ شوقم هنوز بے خبر است

بایں بہانہ دریں بزم محرمے جوئیم
غزل سرائیم و پیغامِ آشنا گوئیم

بخلوتے کہ سخن می شود حجاب آنجا
حدیثِ دل بزبانِ نگاہ میگوئیم

پئے نظارۂ روئے تو می کنم پاکش
نگاہِ شوق بہ جوئے سرشک می شوئیم

چو غنچہ گرچہ بکارم گرہ زنند ولے
ز شوقِ جلوہ گہ آفتاب می روئیم

چو موجِ سازِ وجودم ز سیلِ بے پرواست
گماں مبر کہ دریں بحر ساحلے جوئیم

میانۂ من و او ربطِ دیدہ و نظراست
کہ در نہائتِ دوری ہمیشہ با اوئیم

کشید نقشِ جہانے بہ پردۂ چشمم
ز دستِ شعبدہ بازے اسیرِ جادویم
درونِ گنبدِ دربستہ اش نگنجیدم
من آسمانِ کہن را چو خارِ پہلویم
بہ آشیاں ننشینم ز لذّتِ پرواز
گہے بہ شاخِ گلم گاہ بر لبِ جویم

خیز و نقاب برکشا، پردگیانِ ساز را
نغمۂ تازہ یاد دہ، مرغِ نوا طراز را
جادہ ز خونِ رہرواں تختۂ لالہ در بہار
نازِ کہ راہ می زند قافلۂ نیاز را؟

دیدۂ خوابناکِ او گر بہ چمن کشودہ
رخصتِ یک نظر بدہ، نرگسِ نیم باز را

حرفِ نگفتۂ شما بر لبِ کودکاں رسید
از منِ بے زباں بگو، خلوتیانِ راز را

سجدۂ تو برآورد، از دلِ کافراں خروش
اے کہ دراز ترکنی، پیشِ کساں نماز را

گرچہ متاعِ عشق را، عقل بہائے کم نہد
من ندہم بہ تختِ جم، آہِ جگر گداز را

برہمنے بہ غزنوی گفت کرامتم نگر
تو کہ صنم شکستۂ، بندہ شدی ایاز را

بملازمانِ سلطان خبرے دہم ز رازے

کہ جہاں تواں گرفتن بنوائے دلگدازے

بمتاعِ خود چہ نازی کہ بہ شہرِ دردمنداں

دلِ غزنوی نیرزد بہ تبسّمِ ایازے

ہمہ نازِ بے نیازی، ہمہ سازِ بے نوائی

دلِ شاہ لرزہ گیرد ز گدائے بے نیازے

ز مقامِ من چہ پرسی بہ طلسمِ دل اسیرم

نہ نشیبِ من نشیبے نہ فرازِ من فرازے

رہِ عاشقی رہا کن کہ باو تواں رسیدن

بدلِ نیازمندے بہ نگاہِ پاکبازے

بہ رہِ تو ناتمامم، ز تغافلِ تو خامم

من و جانِ نیم سوزے، تو و چشمِ نیم بازے

رہِ دیر تختۂ گل ز جبین سجدہ ریزم
کہ نیازِ من نگنجد بدو رکعتِ نمازے

زستیزِ آشنایاں چہ نیاز و ناز خیزد
دِلکے بہانہ سوزے نگہے بہانہ سازے

~~~~~~~~~~

بیا کہ ساقیِ گل چہرہ دست بر چنگ است
چمن ز بادِ بہاراں جوابِ ارژنگ است
حنا ز خونِ دلِ نوبہار می بندد
عروسِ لالہ چہ اندازہ تشنۂ رنگ است
نگاہ می رسد از نغمۂ دل افروزے
بمعنیٔ کہ برو جامۂ سخن تنگ است
~~~~~~~~~~

بچشمِ عشق نگر تا سراغِ او گیری
جہاں بچشمِ خرد سیمیا و نیرنگ است
ز عشق درسِ عمل گیر و ہر چہ خواہی کن
کہ عشق جوہرِ ہوش است و جانِ فرہنگ است
بلند تر ز سپہر است منزلِ من و تو
براہِ قافلہ خورشید میلِ فرسنگ است
ز خود گذشتہ اے قطرۂ محال اندیش
شدن بہ بحر و گہر بر نخاستن ننگ است
تو قدرِ خویش ندانی بہا ز تو گیرد
وگرنہ لعلِ درخشندہ پارۂ سنگ است

صورت نہ پرستم من، بتخانہ شکستم من

آں سیلِ سبک سیرم، ہر بند گسستم من

در بود و نبودِ من، اندیشہ گمانہا داشت

از عشق ہویدا شد، ایں نکتہ کہ ہستم من

در دیر نیازِ من، در کعبہ نمازِ من

زنّار بدوشم من، تسبیح بدستم من

سرمایۂ دردِ تو، غارت نتواں کردن

اشکے کہ ز دل خیزد، در دیدہ شکستم من

فرزانہ بگفتارم، دیوانہ بہ کردارم

از بادۂ شوقِ تو ہشیارم و مستم من

ہوائے فروردیں در گلستاں میخانہ می سازد
سبو از غنچہ می ریزد، ز گل پیمانہ می سازد

محبت چوں تمام افتد، رقابت از میاں خیزد
بہ طوفِ شعلۂ پروانہ با پروانہ می سازد

بہ سازِ زندگی سوزے، بہ سوزِ زندگی سازے
چہ بیدردانہ می سوزد چہ بیتابانہ می سازد

تنش از سایۂ بالِ تذروے لرزہ می گیرد
چو شاہیں زادۂ اندر قفس با دانہ می سازد

بگو اقبال را اے باغباں رخت از چمن بندد
کہ ایں جادو نوا ما را ز گل بیگانہ می سازد

از ما بگو سلامے آں ترکِ تند خو را
کآتش زد از نگاہے یک شہرِ آرزو را
ایں نکتہ را شناسد آں دل کہ دردمند است
من گرچہ توبہ گفتم نشکستہ ام سبو را
اے بلبل از وفایش صد بار با تو گفتم
تو در کنار گیری باز ایں رمیدہ بو را
رمزِ حیات جوئی؟ جز در تپش نیابی
در قلزم آرمیدن ننگ است آبجو را
شادم کہ عاشقاں را سوزِ دوام دادی
درماں نیافریدی آزارِ جستجو را
گفتی مجو وصالم بالاتر از خیالم
عذرِ نو آفریدی اشکِ بہانہ جو را

از نالہ بر گلستاں آشوبِ محشر آور
تا دم بہ سینہ پیچد مگذار ھائے و ہو را

آشنا ہر خار را از قصۂ ما ساختی
در بیابانِ جنوں بردی و رسوا ساختی

جُرمِ ما از دانۂ تقصیرِ او از سجدۂ
نے بآں بیچارہ می سازی نہ باما ساختی

صد جہاں می رویداز کشتِ خیالِ ما چوگل
یک جہان و آں ہم از خونِ تمنا ساختی

پرتوِ حسنِ تو می افتد بروں مانندِ رنگ
صورتِ بے پردہ از دیوارِ مینا ساختی

طرحِ نو افگن کہ ما جدّت پسند افتادہ ایم
ایں چہ حیرت خانۂ امروز و فردا ساختی

خوش آنکہ رختِ خرد را بہ شعلۂ مے سوخت
مثالِ لالہ متاعے ز آتشے اندوخت

تو ہم ز ساغرِ مے چہرہ را گلستاں کن
بہار، خرقہ فروشی بہ صوفیاں آموخت

دلم تپید ز محرومیِ فقیہہِ حرم
کہ پیرِ میکدہ جامے بفتوئے نفروخت

مسنج قدرِ سرود از نوائے بے اثرم
ز برقِ نغمہ تواں حاصلِ سکندر سوخت

صبا بہ گلشنِ ویمر[1] سلامِ ما برساں
کہ چشمِ نکتہ وراں خاکِ آں دیار افروخت

بیار بادہ کہ گردوں بکامِ ما گردید
مثالِ غنچہ نواہا ز شاخسار دمید

خورم بیادِ تنک نوشیِ امامِ حرم
کہ جز بہ صحبتِ یارانِ رازداں نچشید

فزوں قبیلۂ آں پختہ کار باد کہ گفت
چراغِ راہِ حیات است جلوۂ امید

نوا ز حوصلۂ دوستاں بلند تر است
غزل سرا شدم آنجا کہ ہیچکس نشنید

[1] جرمنی میں ایک شہر ہے جہاں گوئٹے نے اپنی زندگی کا بہت سا حصہ بسر کیا اور بعد انتقال وہیں دفن ہوا

عیارِ معرفتِ مشتری است جنسِ سخن
خوشم ازانکه متاعِ مرا کسے نخرید

زشعرِ دلکشِ اقبال می تواں دریافت
کہ درسِ فلسفہ میداد و عاشقی ورزید

تیر و سنان و خنجر و شمشیرم آرزوست
بامن میا کہ مسلکِ شبیرم آرزوست
از بہرِ آشیانہ خس اندوزیم نگر
باز ایں نگر کہ شعلۂ درگیرم آرزوست
گفتند لب بہ بند وز اسرارِ ما مگو
گفتم کہ خیر! نعرۂ تکبیرم آرزوست

گفتند ہر چہ در دلت آید زما بخواہ
گفتم کہ بے حجابیِ تقدیرم آرزوست
از روزگارِ خویش ندانم جز ایں قدر
خوابم ز یاد رفتہ و تعبیرم آرزوست

کو آں نگاہِ ناز کہ اوّل دلم ربود
عمرت دراز باد ہماں تیرم آرزوست

دانۂ سبحہ بہ زنّار کشیدن آموز
گر نگاہِ تو دو بیں است ندیدن آموز
پا ز خلوت کدۂ غنچہ بروں زن چو شمیم
با نسیمِ سحر آمیزد و وزیدن آموز

آفریدند اگر شبنمِ بے مایہ ترا
خیز و بر داغِ دلِ لالہ چکیدن آموز

اگرت خارِ گلِ تازہ رسے ساختہ اند
پاسِ ناموسِ چمن دار و خلیدن آموز

باغباں گر ز خیابانِ تو برکند ترا
صفتِ سبزہ دگر بارہ دمیدن آموز

تا تو سوزندہ تر و تلخ تر آئی بیروں
عزلتِ خم کدہ گیر و رسیدن آموز

تا کجا در تہِ بالِ دگراں می باشی
در ہوائے چمن آزادہ پریدن آموز

درِ بتخانہ زدم، مُغ بچگانم گفتند
آتشے در حرم افروز و تپیدن آموز

ز خاکِ خویش طلب آتشے کہ پیدا نیست
تجلیِ دگرے درخورِ تقاضا نیست
اگرچہ عقلِ فسوں پیشہ لشکرے انگیخت
تو دل گرفتہ نہ باشی کہ عشق تنہا نیست
تو رہ[1] شناس نۂ، و ز مقام بیخبری
چہ نغمہ ایست کہ در بربطِ سلیمیٰ نیست
نظر بخویش چناں بستہ ام کہ جلوۂ دوست
جہاں گرفت و مرا فرصتِ تماشا نیست
بیا کہ غلغلہ در شہرِ دلبراں فگنیم
جنونِ زندہ دلاں ہرزہ گردِ صحرا نیست
ز قید و صیدِ نہنگاں حکایتے آور
مگو کہ زورقِ ما روشناسِ دریا نیست

[1] رہ و مقام موسیقی کی اصطلاحیں ہیں

مریدِ ہمتِ آں رہروم کہ پا نگذاشت
بہ جادۂ کہ درو کوہ و دشت و دریا نیست
شریکِ حلقۂ رندانِ بادہ پیما باش
حذر زبیعتِ پیرے کہ مردِ غوغا نیست
برہنہ حرف نہ گفتن کمالِ گویائی است
حدیثِ خلوتیاں جز بہ رمز و ایما نیست

موج را از سینۂ دریا گسستن می تواں
بحرِ بے پایاں بجوئے خویش بستن می تواں
از نوائے می تواں یک شہرِ دل در خوں نشاند
یک چمن گل از نسیمے سینہ خستن می تواں

می تواں جبرئیل را گنجشکِ دست آموز کرد
شہپرش با موئے آتش دیدہ بستن می تواں

اے سکندر! سلطنت نازک تر از جامِ جم است
یک جہاں آئینہ از سنگے شکستن می تواں

گر بخود محکم شوی سیلِ بلا انگیز چیست
مثلِ گوہر در دلِ دریا نشستن می تواں

من فقیرِ بے نیازم مشربم این است و بس
مومیائی خواستن نتواں شکستن می تواں

صد نالۂ شبگیرے صد صبحِ بلا خیزے
صد آہِ شرر ریزے یک شعرِ دلآویزے

در عشق و ہوسناکی دانی کہ تفاوت چیست
آن تیشۂ فرہادے ایں حیلۂ پرویزے

با پردگیاں برگو کایں مشتِ غبارِ من
گردیست نظربازے خاکیست نگہ خیزے

ہوشم بردا اے مطرب مستم کند اے ساقی
گلبانگِ دل آویزے از مرغِ سحر خیزے

از خاکِ سمرقندے ترسم کہ دگر خیزد
آشوبِ ہلاکوئے ہنگامۂ چنگیزے

مطرب غزلے بیتے از مرشدِ رومؔ آور
تا غوطہ زند جانم در آتشِ تبریزے

باز بہ سرمہ تاب دہ چشمِ کرشمہ زائے را
ذوقِ جنوں دو چند کن شوقِ غزلسرائے را
نقشِ دگر طراز دہ آدمِ پختہ تر بیار
لعبتِ خاک ساختن می نہ سزد خدائے را
قصۂ دل نگفتنی است دردِ جگر نہفتنی است
خلوتیاں! کجا برم لذّتِ ہائے ہائے را
آہِ درونہ تاب کو اشک جگر گداز کو
شیشہ بسنگ می زنم عقل گرہ کشائے را
بزم بہ باغ و راغ کش زخمہ بہ تارِ چنگ زن
بادہ بخور غزل سرائے، بند کشائے قبائے را
صبح دمید و کارواں کرد نماز و رخت بست
تو نشنیدۂ مگر زمزمۂ درائے را

نازِ شہاں نمی کشم زخمِ کرم نمی خورم
در نگر اے ہوس فریب ہمّتِ ایں گدائے را

فریبِ کشمکشِ عقل دیدنی دارد
کہ میرِ قافلہ و ذوقِ رہزنی دارد

نشانِ راہ ز عقلِ ہزار حیلہ مپرس
بیا کہ عشق کمالے ز یک فنی دارد

فرنگ گرچہ سخن با ستارہ می گوید
حذر کہ شیوۂ او رنگِ جوزنی دارد

ز مرگ و زیست چہ پرسی دریں رباطِ کہن
کہ زیست کاہشِ جاں مرگ جانکنی دارد

سرِ مزارِ شہیداں یکے عناں درکش
کہ بے زبانیِ ما حرفِ گفتنی دارد
دگر بدشتِ عرب خیمہ زن کہ بزمِ عجم
مئے گذشتہ و جامِ شکستنی دارد
نہ شیخِ شہر نہ شاعر نہ خرقہ پوش اقبال
فقیرِ راہ نشین است و دل غنی دارد

حسرتِ جلوۂ آں ماہِ تمامے دارم
دست بر سینہ نظر برلبِ بامے دارم
حسن می گفت کہ شامے نہ پذیرد سحرم
عشق می گفت تبِ و تابِ دوامے دارم

نہ با مروز اسیرم نہ بہ فردا نہ بہ دوش
نہ نشیبے نہ فرازے نہ مقامے دارم

بادۂ رازم و پیمانہ گسارے جویم
در خراباتِ مغاں گردشِ جامے دارم

بے نیازانہ ز شوریدہ نوایم مگذر
مرغِ لاہوتم و از دوست پیامے دارم

پردہ برگیرم و در پردہ سخن میگویم
تیغِ خونریزم و خود را بہ نیامے دارم

بشاخِ زندگیٔ ما نمے ز تشنہ لبی است
تلاشِ چشمۂ حیواں دلیلِ کم طلبی است

حدیثِ دل بکہ گویم چہ راہ برگیرم
کہ آہ بے اثر است و نگاہ بے ادبی است

غزل بزمزمہ خواں پردہ پست تر گرداں
ہنوز نالۂ مرغاں نوائے زیرِ لبی است

متاعِ قافلۂ ما حجازیاں بردند
ولے زباں نکشائی کہ یارِ ما عربی است

نہالِ ترک ز برقِ فرنگ بار آورد
ظہورِ مصطفوی را بہانہ بولہبی است

سنج معنیِ من در عیارِ ہند و عجم
کہ اصلِ ایں گہر از گریہ ہائے نیم شبی است

بیا کہ من ز خمِ پیرِ روم آوردم
مے سخن کہ جواں تر ز بادۂ عنبی است

فرقے نہ نہد عاشق در کعبہ و بتخانہ

ایں جلوتِ جانانہ، آں خلوتِ جانانہ

شادم کہ مزارِ من در کوئے حرم بستند

راہے ز مژہ کاوم از کعبہ بہ بتخانہ

از بزمِ جہاں خوشتر از حور و جناں خوشتر

یک ہمدمِ فرزانہ وز بادہ دو پیمانہ

ہر کس نگہے دارد، ہر کس سخنے دارد

در بزمِ تو می خیزد افسانہ ز افسانہ

ایں کیست کہ بر دلہا آوردہ شبیخونے؟

صد شہرِ تمنّا را یغما زدہ ترکانہ

در دشتِ جنونِ من جبریل زبوں صیدے

یزداں بہ کمند آور اے ہمتِ مردانہ

اقبال بہ منبر زدہ رازے کہ نہ باید گفت
ناپختہ بروں آمد از خلوتِ میخانہ

بے تو از خوابِ عدم دیدہ کشودن نتواں
بے تو بودن نتواں با تو نبودن نتواں
در جہان است دلِ ما کہ جہاں در دلِ ماست
لب فرو بند کہ ایں عقدہ کشودن نتواں
دلِ یاراں ز نواہائے پریشانم سوخت
من ازاں نغمہ تپیدم کہ سرودن نتواں
اے صبا از تنک افشانیِ شبنم چہ شود
تب و تاب از جگرِ لالہ ربودن نتواں

دل بحق بند و کشادے ز سلاطیں مطلب
کہ جبیں بر درِ ایں بتکدہ سودن نتواں

ایں گنبدِ مینائی، ایں پستی و بالائی
در شد بدلِ عاشق، با ایں ہمہ پہنائی
اسرارِ ازل جوئی؟ بر خود نظرے وا کن
یکتائی و بسیاری، پنہانی و پیدائی
اے جانِ گرفتارم دیدی کہ محبت چیست؟
در سینہ نیاسائی از دیدہ بروں آئی
برخیز کہ فروردیں افروخت چراغِ گل
برخیز و دمے بنشیں با لالۂ صحرائی

عشق است و ہزار افسوں حسن است و ہزار آئیں
نے من بہ شمار آیم نے تو بہ شمار آئی

صد رہ بہ فلک برشد، صد رہ بہ زمیں درشد
خاقانی و فغفوری جمشیدی و دارائی

هم با خود و هم با او، ہجراں کہ وصال است ایں؟
اے عقل چہ میگوئی، اے عشق چہ فرمائی

به یکے از صوفیہ نوشتہ شد

ہوسِ منزلِ لیلیٰ نہ تو داری و نہ من
جگرِ گرمیِ صحرا نہ تو داری و نہ من

من جواں ساقی و تو پیرِ کہن میکدہ
بزمِ ما تشنہ و صہبا نہ تو داری و نہ من

دل و دیں در گروِ زہرہ وشانِ عجمی!
آتشِ شوقِ سلیمیٰ نہ تو داری و نہ من

خزفے بود کہ از ساحلِ دریا چیدیم
دانۂ گوہرِ یکتا نہ تو داری و نہ من

دگر از یوسفِ گم گشتہ سخن نتواں گفت
تپشِ خونِ زلیخا نہ تو داری و نہ من

بہ کہ با نورِ چراغِ تہ داماں سازیم
طاقتِ جلوۂ سینا نہ تو داری و نہ من

دلیلِ منزلِ شوقم بدامنم آویز
شررز آتشِ نابم بخاکِ خویش آمیز

عروسِ لالہ بروں آمد از سراچۂ ناز
بیا کہ جانِ تو سوزم ز حرفِ شوق انگیز
بہر زمانہ بہ اسلوبِ تازہ می گویند
حکایتِ غمِ فرہاد و عشرتِ پرویز
اگرچہ زادۂ ہندم فروغِ چشمِ من است
ز خاکِ پاکِ بخارا و کابل و تبریز

در جہانِ دلِ ما دورِ قمر پیدا نیست
انقلابیست ولے شام و سحر پیدا نیست
وائے آں قافلہ کز دونیِ ہمت میخواست
رہگذارے کہ دروے ہیچ خطر پیدا نیست

بگذر از عقل و در آویز بموجِ یمِ عشق
کہ در آں جوئے تنک مایہ گہر پیدا نیست

آنچہ مقصودِ تگ و تازِ خیالِ من و تست
ہست در دیدہ و مانندِ نظر پیدا نیست

تب و تابِ بتکدۂ عجم نرسد بسوز و گدازِ من
کہ بیک نگاہِ محمدِ عربی گرفت حجازِ من

چہ کنم کہ عقلِ بہانہ جو گرہے بروئے گرہ زند
نظرے اگہ گردشِ چشمِ تو شکند طلسمِ مجازِ من

نرسد فسون گریٔ خرد بہ تپیدنِ دلِ زندۂ
ز کنشتِ فلسفیاں درا بحریمِ سوز و گدازِ من

گریۂ ما بے اثر نالۂ ما نارسا است

حاصلِ این سوز و ساز یک دلِ خونیں نوا است

در طلبش دل تپید دیر و حرم آفرید

ما بہ تمنّائے او، او بتماشائے ماست

پردگیاں بے حجاب، من بہ خودی در شدم

عشقِ غیورم نگر اہلِ تماشا کراست

مطربِ مے خانہ دوش نکتۂ دلکش سرود

بادہ چشیدن خطاست بادہ کشیدن رواست

زندگیِ رہرواں در تگ و تاز است و بس

قافلۂ موج را جادہ و منزل کجاست

شعلۂ در گیر زد بر خس و خاشاکِ من

مرشدِ رومی کہ گفت "منزلِ ما کبریا است"

نقش فرنگ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نقشِ فرنگ

پیام

از من اے بادِ صبا گوئے بدانائے فرنگ
عقل تا بال کشود است گرفتار تر است
برق را ایں بہ جگر می زند آں رام کند
عشق از عقلِ فسوں پیشہ جگردار تر است

چشم جز رنگِ گل و لاله نه بیند ورنه
آنچه در پردۂ رنگ است پدیدار تر است

عجب آن نیست که اعجازِ مسیحا داری
عجب این است که بیمارِ تو بیمار تر است

علم و حکمت اگرش خوئے سگی باز دہد
آدمی زادۂ دانا ز دداں خوار تر است

خواجہ را قیمتِ عیش است اگر مزدِ غلام
بندہ آزاد تر و خواجہ گرفتار است

زندگی و عمل

در جواب نظم ہائنا موسوم بہ سوالات

ساحلِ افتادہ گفت گرچہ بسے زیستم
ہیچ نہ معلوم شد آہ کہ من چیستم

موجِ ز خود رفتۂ تیز خرامید و گفت
ہستم اگر میروم گر نروم نیستم!

جمعیّت الاقوام

برفتد تا روشِ رزم دریں بزم کہن دردمندانِ جہاں طرحِ نو انداختہ اند
من ازیں بیش ندانم کہ کفن دزدے چند بہرِ تقسیمِ قبور انجمنے ساختہ اند

(۱) گوئٹے کا ہموطن و ہمعصر شاعر تھا۔

شوپن ہار و نیٹشا

مرغے ز آشیانہ بسیرِ چمن پرید

خارے ز شاخِ گل بہ تنِ نازکش خلید

بد گفت فطرتِ چمنِ روزگار را

از دردِ خویش و ہم ز غمِ دیگران تپید

داغے ز خونِ بیگنہے لالہ را شمرد

اندر طلسمِ غنچہ فریبِ بہار دید

گفت اندریں سرا کہ بنایش فتادہ کج

صبحے کجا کہ چرخ درو شامہا نچید

نالید تا بہ حوصلۂ آں نوا طراز

خوں گشت نغمہ و ز دو چشمش فرو چکید

سوزِ فغانِ او بہ دلِ ہدہدے گرفت
با نوکِ خویش خار ز اندامِ او کشید
گفتش کہ سودِ خویش ز جیبِ زیاں برآر
گل از شگافِ سینہ زرِ ناب آفرید

درماں ز درد ساز اگر خستہ تن شوی
خوگر بہ خار شو کہ سراپا چمن شوی

فلسفہ و سیاست

فلسفی را با سیاست داں بیک میزاں مسنج
چشمِ آں خورشید کورے، دیدۂ ایں بے نمے
آں تراشد قولِ حق را حجتِ نا استوار
ویں تراشد قولِ باطل را دلیلِ محکمے

صحبتِ رفتگاں

(در عالمِ بالا)

ٹالسٹائے

بارکشِ اهرمن لشکری شهریار | از پئے نانِ جوین تیغ ستم بر کشید
زشت بہ چشمش نکوست مغز ندانند ز پوست | مردکِ بیگانہ دوست سینۂ خویشاں درید
داروئے بیہوشی است تاجِ کلیسا وطن | جانِ خدا داد را خواجہ بجامے خرید

کارل مارکس

رازدانِ جزو و کل از خویش نامحرم شداست
آدم از سرمایہ داری قاتلِ آدم شداست

ہیگل

جلوہ دہد باغ و راغ معنیِ مستور را | عینِ حقیقت نگر حنظل و انگور را

فطرتِ اضداد خیز لذتِ پیکار داد — خواجہ و مزدور را آمر و مامور را

ٹالسٹائے

عقلِ دورو آفرید فلسفۂ خود پرست را — درسِ رضا می دہی بندۂ مزدور را؟

مزدک

دانۂ ایراں ز کشتِ زار و قیصر بر دمید — مرگِ نو می رقصد اندر قصرِ سلطان و امیر

مدتے در آتشِ نمرود می سوزد خلیل — تا تہی گردد حریمش از خداوندانِ پیر

دورِ پرویزی گذشت اے کشتۂ پرویز خیز — نعمتِ گم گشتۂ خود را ز خسرو باز گیر

کوہکن

نگارِ من کہ بسے سادہ و کم آمیز است
ستیزہ کیش و ستم کوش و فتنہ انگیز است

برونِ او ہمہ بزم و درونِ او ہمہ رزم
زبانِ او ز مسیح و دلش ز چنگیز است

گسست عقل و جنوں رنگ بست و دیدہ گداخت
درآں جلوہ کہ جانم ز شوق لبریز است

اگرچہ تیشۂ من کوہ را ز پا آورد
ہنوز گردشِ گردوں بکامِ پرویز است

ز خاک تا بہ فلک ہرچہ ہست رہ پیماست
قدم کشائے کہ رفتارِ کارواں تیز است

نیٹشا

از سستیٔ عناصرِ انساں دلش تپید
فکرِ حکیم پیکرِ محکم تر آفرید

افگند در فرنگ صد آشوبِ تازۂ
دیوانۂ بکارگہِ شیشہ گر رسید

حکیم آئن سٹائن

جلوۂ می خواست مانندِ کلیمِ ناصبور
تا ضمیرِ مستنیرِ او کشود اسرارِ نور

از فرازِ آسمان تا چشمِ آدم یک نفس
زود پروازے کہ پروازش نیاید در شعور

خلوتِ او در زغالِ تیرہ فام اندر مغاک
جلوتش سوزد درختے را چو خس بالائے طور

بے تغیّر در طلسمِ چون و چند و بیش و کم
برتر از پست و بلند و دیر و زود و نزد و دور

در نہادش تار و شید و سوز و ساز و مرگ و زیست
اہرمن از سوزِ او وز سازِ او جبریل و حور

من چہ گویم از مقامِ آں حکیمِ نکتہ سنج
کردہ زردشتے ز نسلِ موسےٰ[1] و ہارون ظہور

بائرن

مثالِ لالہ و گل شعلہ از زمیں روید
اگر بہ خاکِ گلستاں تراود از جامش
نبود در خورِ طبعش ہوائے سردِ فرنگ
تپید پیکِ محبت ز سوزِ پیغامش
خیالِ او چہ پریخانہ بنا کرد است
شباب غش کند از جلوۂ لبِ بامش
گذاشت طائرِ معنی نشیمنِ خود را
کہ سازگار تر افتاد حلقۂ دامش

(۱) حکیم آئن سٹائن، بنی اسرائیل سے ہے۔

نیٹشا[1]

گر نوا خواہی ز پیشِ او گریز — در نیِ کلکش غریوِ تندر است
نیشتر اندر دلِ مغرب فشرد — دستش از خونِ چلیپا[2] احمر است
آنکہ بر طرحِ حرم بتخانہ ساخت — قلبِ او مومن دماغش[3] کافر است

خویش را در نارِ آں نمرود سوز
زانکہ بستانِ خلیلؑ از آذر[4] است

---

۱ مشہور و معروف جرمن فلسفی۔ ۲ نیٹشا نے نصرانیت پر ایسا زبردست حملہ کیا ہے کہ یہ مذہب اس حملے سے بمشکل جانبر ہو سکے گا۔ نیٹشا کی تنقیدِ نصرانیت خالص اسلامی نکتۂ خیال سے ہے۔
۳ اس کا دماغ اس واسطے کافر ہے کہ وہ خدا کا منکر ہے گو بعض اخلاقی نتائج میں اس کے افکار مذہبِ اسلام کے بہت قریب ہیں۔ قلبِ او مومن دماغش کافر است۔ نبی کریمؐ نے اس قسم کا جملہ اُمیہ ابن الصّلت (عرب شاعر) کی نسبت کہا تھا۔ آمنَ لسانُہٗ وکفرَ قلبُہٗ۔
۴ آذر بمعنی آتش۔

جلال[1] و ہیگل

می کشودم شبے بناخنِ فکر — عقدہ ہائے حکیمِ المانی[2]

آنکہ اندیشہ اش برہنہ نمود — ابدی را ز کسوتِ آنی

پیشِ عرضِ خیالِ او گیتی — خجل آمد ز تنگ دامانی

چوں بدریائے او فرو رفتم — کشتیِ عقل گشت طوفانی

خواب بر من دمید افسونے — چشم بستم ز باقی و فانی

نگہِ شوق تیز تر گردید — چہرہ بنمود پیرِ یزدانی

آفتابے کہ از تجلیِ او — افقِ روم و شام نورانی

شعلہ اش در جہانِ تیرہ نہاد — بہ بیابان چراغِ رہبانی

معنی از حرفِ او ہمی روید — صفتِ لالہ ہائے نعمانی

گفت با من، چہ خفتۂ برخیز — بہ سرابے سفینہ می رانی

[1] مولانا جلال الدین رومی رحمۃ اللہ علیہ ۔ [2] جرمن فلسفی ہیگل

"بہ چند راہِ عشق می پوئی؟
بہ چراغ آفتاب می جوئی؟"

پٹوفی

شاعرِ جوانا مرگِ ہنگری کہ در معرکۂ کارزار در حمایتِ وطن کشتہ شد و نعشِ او نیافتند تا یادگارِ خاکی ازو بماند

نفسے دریں گلستاں ز عروسِ گل سرودی
ہمہ بے غمے فزودی ز دلے غمے ربودی

تو بخونِ خویش بستی کفِ لالۂ رنگارے
تو بہ بادِ صبحگاہے دلِ غنچہ را کشودی

بنوائے خود گم استی سخنِ تو مرقدِ تو
بہ زمیں نہ باز رفتی کہ تو از زمیں نہ بودی

محاورہ مابین حکیم فرنسوی اگسٹس کومٹ و مردِ مزدور

حکیم

بنی آدم اعضائے یکدیگر اند
ہماں نخل را شاخ و برگ و بر اند

دماغ از خرد زاست از فطرت است
اگر پا زمیں سات از فطرت است

یکے کار فرما یکے کارساز
نیاید ز محمود کارِ ایاز

نہ بینی کہ از قسمتِ کارِ زیست
سراپا چمن می شود خارِ زیست؟

مردِ مزدور

فریبی بحکمت مرا اے حکیم
کہ نتواں شکست ایں طلسمِ قدیم

مسِ خام را از زر اندودہ؟
مرا خوئے تسلیم فرمودہ؟

کند بحر را آبنائم اسیر
زخارا برد تیشہ ام جوئے شیر

حقِ کوہکن دادی اے نکتہ سنج — بہ پرویزِ پرکار و نابردہ رنج؟

خطا را بحکمت مگرداں صواب — خضر را نگیری بدامِ سراب

بدوشِ زمیں، بار، سرمایہ دار — ندارد گذشت از خور و خواب کار

جہاں راست بہروزی از دست مُزد — ندانی کہ ایں ہیچکارہ است دُزد

پئے جرمِ او پوزش آوردۂ
باین عقل و دانش فسوں خوردۂ؟

ہیگل

حکمتش معقول و با محسوس در خلوت نرفت
گرچہ بکرِ فکرِ او پیرایہ پوشد چوں عروس
طائرِ عقلِ فلک پروازِ او دانی کہ چیست؟
"ماکیاں کز زورِ مستی خایہ گیرد بے خروس"

جلالؒ و گوئٹے

نکتہ دانِ المنی را درارم ۔ صحبتے افتاد با پیرِ عجم
شاعرے کو ہمچو آں عالی جناب ۔ نیست پیغمبر و لے دارد کتاب
خواند بر دانائے اسرارِ قدیم ۔ قصۂ پیمانِ ابلیس و حکیم
گفت رومیؒ اے سخن را جاں نگار ۔ تو ملک صید استی و یزداں شکار
فکرِ تو در کنجِ دل خلوت گزید ۔ ایں جہانِ کہنہ را باز آفرید
سوز و سازِ جاں بہ پیکر دیدۂ ۔ در صدف تعمیرِ گوہر دیدۂ

۱ مولٰنا جلال الدین رومی علیہ الرحمۃ۔

۲ نکتہ دانِ المنی سے مراد گوئٹے ہے۔ جس کا ڈراما "فوسٹ" مشہور و معروف ہے۔ اِس ڈرامے میں شاعر نے حکیم فوسٹ اور شیطان کے عہد و پیمان کی قدیم روایت کے پیرائے میں انسان کے امکانی نشوونما کے تمام مدارج اس خوبی سے بتائے ہیں کہ اس سے بڑھ کر کمالِ فن خیال میں نہیں آسکتا۔

ہر کسے از رمزِ عشق آگاہ نیست ہر کسے شایانِ این درگاہ نیست

"داند آں کو نیکبخت و محرم است
زیرکی ز ابلیس و عشق از آدم است" (رومی)

پیغامِ برگساں

تا بر تو آشکار شود رازِ زندگی
خود را جدا ز شعلہ مثالِ شرر مکن
بہرِ نظارہ جز نگہِ آشنا میار
در مرز و بومِ خود چو غریباں گذر مکن
نقشے کہ بستۂ ہمہ اوہامِ باطل است
عقلے بہم رساں کہ ادب خوردۂ دل است

میخانۂ فرنگ

یادِ ایامے کہ بودم در خمستانِ فرنگ
جامِ او روشن تر از جامِ جم و اسکندر است

چشمِ مستِ مے فروشش بادہ را پروردگار
بادہ خواراں را نگاہِ ساقی اش پیغمبر است

جلوۂ او بے کلیم و شعلۂ او بے خلیل
عقلِ ناپروا متاعِ عشق را غارتگر است

در ہوایش گرمیِ یک آہِ بیتابانہ نیست
رندِ ایں میخانہ را یک لغزشِ مستانہ نیست

موسیولینن و قیصر ولیم

موسیولینن

بسے گذشت کہ آدم دریں سرائے کہن
مثالِ دانہ تہِ سنگ آسیا بودست
فریبِ زاری و افسونِ قیصری خوردست
اسیرِ حلقۂ دامِ کلیسیا بودست
غلامِ گرسنہ دیدی کہ بر درید آخر
قمیصِ خواجہ کہ رنگیں زخونِ ما بودست
شرارِ آتشِ جمہور کہنہ ساماں سوخت
ردائے پیرِ کلیسا، قبائے سلطاں سوخت

قیصرِ ولیم

گناہِ عشوہ و نازِ بتاں چیست
طواف اندر سرشتِ برہمن ہست

دما دم نو خداونداں تراشد
کہ بیزار از خدایانِ کہن ہست

ز جورِ رہزناں کم گو کہ رہرو
متاعِ خویش را خود راہزن ہست

اگر تاجِ کئی جمہور پوشد
ہماں ہنگامہ ہا در انجمن ہست

ہوس اندر دلِ آدم نہ میرد
ہماں آتش میانِ مرزغن (۱) ہست

عروسِ اقتدارِ سحر فن را
ہماں پیچاکِ زلفِ پرشکن ہست

"نماند نازِ شیریں بے خریدار
اگر خسرو نہ باشد کوہکن ہست"

---

(۱) مرزغن - آتشدان

حکما

لاک

ساغرش را سحر از بادۂ خورشید افروخت
ورنہ در محفلِ گل لالہ تہی جام آورد

کانٹ

فطرتش ذوقِ مئے آئینہ فامے آورد
از شبستانِ ازل کوکبِ جامے آورد

برگساں

نہ مے از ازل آورد نہ جامے آورد
لالہ از داغِ جگر سوزِ دوامے آورد

شعرا

برونگ

بے پشت بود بادۂ سرجوشِ زندگی — آب از خضر بگیرم و در ساغر افگنم

بائرن

از منّتِ خضر نتواں کرد سینہ داغ — آب از جگر بگیرم و در ساغر افگنم

غالب

"تا بادہ تلخ تر شود و سینہ ریش تر — بگدازم آبگینہ و در ساغر افگنم"

رومی

آمیزشے کجا گہرِ پاکِ او کجا
از تاک بادہ گیرم و در ساغر افگنم

خراباتِ فرنگ

دوش رفتم بہ تماشائے خراباتِ فرنگ
شوخ گفتاریِ رندے[۱] دلم از دست ربود
گفت ایں نیست کلیسا کہ بیابی در وے
صحبتِ دخترکِ زہرہ وش و نائے و سرود
ایں خراباتِ فرنگ است و ز تاثیرِ میش
آنچہ مذموم شمارند نماید محمود
نیک و بد را بترازوئے دگر سنجیدیم
چشمۂ داشت ترازوئے نصارےٰ و یہود
خوب زشت است اگر پنجۂ گیرات شکست
زشت خوب است اگر تاب و توانِ تو فزود

۱ رند سے مراد نیٹشا ہے۔

تو اگر در نگری جز به ریا نیست حیات
هر که اندر رگِ او صدق و صفا بود نبود
دعوئ صدق و صفا پردۂ ناموسِ ریاست
پیرِ ما گفت مس از سیم بباید اندود
فاش گفتم بتو اسرارِ نہانخانۂ زیست
بکسے باز مگو تا کہ بیابی مقصود

خطاب بہ انگلستان

مشرقی بادہ چشیداست زمینائے فرنگ
عجبے نیست اگر توبۂ دیرینہ شکست

فکرِ نوزادۂ او شیوۂ تدبیر آموخت
جوش زد خوں بہ رگِ بندۂ تقدیر پرست
ساقیا تنگ دل از شورشِ مستاں نشوی
خود تو انصاف بدہ ایں ہمہ ہنگامہ کہ بست؟

"بوے گل خود بہ چمن راہ نما شد ز نخست
ورنہ بلبل چہ خبر داشت کہ گلزارے ہست"

قسمت نامۂ سرمایہ دار و مزدور

غوغاے کارخانۂ آہنگری ز من
گلبانگِ ارغنونِ کلیسا ازانِ تو

نخلے کہ شہ خراج برو می نہد ز من
باغِ بہشت و سدره و طوبا ازانِ تو

تلخابہ کہ دردِ سر آرد ازانِ من
صہبائے پاک آدم و حوّا ازانِ تو

مرغابی و تدرو و کبوتر ازانِ من
ظلِّ ہما و شہپرِ عنقا ازانِ تو

این خاک و آنچہ در شکمِ او ازانِ من
وز خاک تا بہ عرشِ معلّا ازانِ تو

نوائے مزدور

زمزدِ بندۂ کرباس پوش و محنت کش
نصیبِ خواجۂ ناکردہ کار رختِ حریر
زخوے فشانیٔ من لعلِ خاتمِ والی
ز اشکِ کودکِ من گوہرِ ستامِ امیر
زخونِ من چو زلو فربہی کلیسا را
بزورِ بازوے من دستِ سلطنت ہمہ گیر
خرابہ رشکِ گلستاں زگریۂ سحرم
شبابِ لالہ و گل از طراوتِ جگرم
بیا کہ تازہ نوا می تراود از رگِ ساز
مے کہ شیشہ گداز د بہ ساغر اندازیم

(۱) ستام۔ سازِ اسپ (گھوڑے کا ساز) زلو۔ جونک

مغان و دیرِ مغاں را نظام تازہ دہیم
بنائے میکدہ ہائے کہن بر اندازیم
ز رہزنانِ چمن انتقامِ لالہ کشیم
بہ بزمِ غنچہ و گل طرحِ دیگر اندازیم

بطوفِ شمع چو پروانہ زیستن تا کے
ز خویش ایں ہمہ بیگانہ زیستن تا کے

~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~

خُردہ

می خورد ہر ذرۂ ما پیچ و تاب
محشرے در ہر دمِ ما مضمر است
با سکندر خضر در ظلمات گفت
مرگ مشکل زندگی مشکل تر است

دُردانہ ادا شناسِ دریاست
از گردشِ آسیا چہ داند

کلک را نالہ از تہی مغزی است
قلم سرمہ را صریرے نیست

منم کہ طوف حرم کردہ ام بتے بہ کنار
منم کہ پیش بتاں نعرہ ہائے ہو زدہ ام
دلم ہنوز تقاضائے جستجو دارد
قدم بہ جادۂ باریک تر زمو زدہ ام

گل گفت کہ عیش نو بہارے خوشتر
یک صبح چمن ز روزگارے خوشتر
زاں پیش کہ کس ترا بدستار زند
مردن بکنار شاخسارے خوشتر

سخنگو طفلک و برنا و پیر است
سخن را سالے و ماہے نہ باشد

چشم را بینائی افزاید سہ چیز
سبزہ و آبِ روان و روئے خوش
کالبد را فربہی می آورد
جامۂ قز، جانِ بےغم، بوئے خوش

اے برادر من ترا از زندگی دادم نشاں
خواب را مرگِ سبک داں مرگ را خوابِ گراں

طاقتِ عفو در تو نیست اگر
خیز و با دشمناں درآ بہ ستیز
سینہ را کارگاہِ کینہ مساز
سرکہ در انگبینِ خویش مریز

~~~~~~~~

از نزاکت ہائے طبعِ موشگافِ او مپرس
کز دمِ بادے زجاجِ شاعرِ ما بشکند
کے تواند گفت شرحِ کارزارِ زندگی
"می پرد در نشۂ حبابے چوں بہ دریا بشکند"

~~~~~~~~

در جہاں مانندِ جوئے کوہسار
از نشیب و ہم فراز آگاہ شو
یا مثالِ سیلِ بے زنہار خیز
فارغ از پست و بلندِ راہ شو

اے کہ گل چیدی منال از نیشِ خار
خار ہم می روید از بادِ بہار

مزن وسمہ بر ریش و ابروئے خویش
جوانی ز وزدیدنِ سال نیست

ندارد کار با دوں ہمتاں عشق
تذروِ مردہ را شاہیں نگیرد

نقدِ شاعر در خورِ بازار نیست
ناں بسیمِ نسترن نتواں خرید

بطے می گفت بحر آزاد گردید
چنیں فرماں ز دیوانِ خضر رفت
نہنگے گفت رو ہر جا کہ خواہی
ولے از ما نباید بے خبر رفت

کتابت :- عبدالمجید خوشنویس لوہاری منڈی لاہور